

دانشگاه معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد
گروه مدرسی معارف اسلامی
گرایش اخلاق اسلامی

عنوان:

اخلاق تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر مهدیه سادات مستقیمی

استاد مشاور:

حجه الاسلام و المسلمین دکتر اکبر میرسپاه

نگارش:

کبری هواسی

۱۳۹۴

برای اطلاع از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدفهای علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از پایان نامه برای
دانشگاه معارف اسلامی محفوظ است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تقدیم به:

اولین شهیده راه ولایت، بانوی دو عالم حضرت فاطمه الزهراء علیها السلام، انشاءالله که مشمول دست گیریشان در دنیا و شفاعتشان در روز جزا باشیم .

مفتقرا، مفتقرا از در او متاب روی
زان که مس وجود را فضه او طلا کن

تقدیر و تشکر:

(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ كَثِيراً عَلَى كُلِّ حَالٍ)

در این جا بر خود لازم می دانم از تمامی عواملی که بر بنده حقیر منت نهاده، وخالصانه در این دوره آموزشی ما را یاری نمودند، تشکر نمایم. خصوصاً استاد راهنما، سرکار خانم دکتر مهدیه سادات مستقیم و استاد مشاور جناب آقای دکتر میرسپاه که با راهنمایی های خود، حقیر را در تهیه این نوشتار یاری دادند و نیز از مسئولین کتابخانه دانشگاه معارف کمال تشکر را دارم. همچنین از والدین خود که دعای خیرشان را همیشه بدرقه راهم می فرستند سپاسگزارم و برای آنها و همه حق دارانم صحت و سلامت همراه با توفیقات روز افزون از خداوند متعال خواستارم.

چکیده

در این پژوهش به تبیین تصویر اخلاق تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام با رویکرد تحلیلی و توصیفی پرداخته شده است. بدین منظور کلیاتی مشتمل بر جایگاه و اهمیت بحث و بررسی مفاهیم پایه ارائه شده و آنگاه به بیان مبانی بحث نظیر خداشناسی، راهنما شناسی، جهان شناسی، انسان شناسی و معادشناسی پرداخته شده و پس از آن اصول اخلاقی مرتبط با تبلیغ نظیر اصل تکریم، اصل تناسب، اصل اعتدال، سعه صدر و مدارا، اصل تغافل، رحمت و محبت، شجاعت، امانت داری، و... را با استناد به روایات ناظر به سخن و سیره امام صادق علیه السلام مطرح گردیده است و هویت اخلاقی روش ها و شیوه های تبلیغی مختلف امام صادق علیه السلام نظیر روش مناظره، جدال احسن، موعظه حسنه، تشویق و تنبیه، تمثیل و تشبیه، احتجاج، دعوت با عمل و... از دیگر مباحثی است که در این پایان نامه مورد بررسی اخلاقی قرار گرفته است.

و در آخرین فصل پایان نامه برخوردهای تبلیغی و ارشادی امام صادق علیه السلام با موافقان و مخالفان و اقشار مختلف اجتماعی و فرهنگی، نظیر حاکمان ستمگر، صحابه و شاگردان، خویشاوندان، غلامان و زبردستان، زنان و فرزندان، و... نیز به منظور نشان دادن برجستگی های اخلاق تبلیغ ایشان با ذکر نمونه هایی مورد توجه قرار گرفته است.

واژه های کلیدی: اخلاق، تبلیغ، سیره، دین، امام صادق علیه السلام، روش، مبانی، اصول

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
۱. بخش اول: کلیات و مفهوم شناسی	۲
۱-۱. فصل اول: کلیات تحقیق	۳
۱-۱-۱. تبیین مسئله.....	۳
۱-۱-۲. پیشینه تحقیق.....	۴
۱-۱-۳. پرسش‌های تحقیق.....	۵
۱-۱-۴. فرضیه‌های تحقیق.....	۵
۱-۱-۵. اهداف تحقیق.....	۶
۱-۱-۶. روش کار.....	۶
۱-۱-۷. اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۷
۲-۱. فصل دوم: مفهوم شناسی موضوع	۷
۱-۲-۱. بررسی مفهوم اخلاق:.....	۸
۱-۲-۱-۱. مفهوم لغوی اخلاق.....	۸
۱-۲-۱-۲. مفهوم اصطلاحی اخلاق.....	۸
۱-۲-۲-۱. بررسی مفهوم تبلیغ.....	۹
۱-۲-۲-۱-۱. مفهوم لغوی تبلیغ.....	۹
۱-۲-۲-۱-۲. مفهوم اصطلاحی تبلیغ.....	۱۰
۱-۲-۲-۱-۳. مفهوم اخلاق تبلیغ.....	۱۱

ب

- ۱-۲-۴. بررسی مفهوم دین ۱۲
- ۱-۲-۴-۱. مفهوم لغوی دین ۱۲
- ۱-۲-۴-۲. مفهوم اصطلاحی دین ۱۲
- ۱-۲-۵. بررسی مفهوم سیره ۱۳
- ۱-۲-۵-۱. مفهوم لغوی سیره ۱۳
- ۱-۲-۵-۲. مفهوم اصطلاحی سیره ۱۴
- ۱-۳. فصل سوم: درآمدی بر جایگاه و روش تبلیغی امام صادق علیه السلام ۱۵
- ۱-۳-۱. جایگاه و شرایط سیاسی و اجتماعی عصر امام صادق علیه السلام و تأثیر آن بر تبلیغ ۱۵
- ۱-۳-۲. ظرفیت سنجی سیره و سخن امام صادق علیه السلام برای استنباط احکام و اخلاق تبلیغ ۱۶
- ۱-۳-۳. کارآمدی و روزآمدی اخلاق تبلیغ امام صادق علیه السلام در عصر حاضر ۱۷
- ۲. بخش دوم: مبانی و اصول اخلاقی تبلیغ در سیره و سخن امام صادق علیه السلام ۱۹**
- ۱-۲. فصل اول: مبانی اعتقادی اخلاق تبلیغ ۲۰
- ۱-۲-۱. خداشناسی ۲۱
- ۱-۲-۱-۱. توحید در ربوبیت ۲۲
- ۱-۲-۱-۲. توحید در خالقیت ۲۳
- ۱-۲-۱-۳. توحید در مالکیت ۲۴
- ۱-۲-۴. استفاده از مبانی خداشناسی در سیره تبلیغی و اخلاق تبلیغ امام صادق علیه السلام ۲۵
- ۱-۲-۲. راهنما شناسی ۲۶
- ۱-۲-۱. معنای نبوت و رسالت ۲۶
- ۱-۲-۲. جهانی بودن و ختم رسالت پیامبر اسلام ۲۷
- ۱-۲-۳. برخی از شئون و مقامات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ۲۸
- ۱-۲-۴. معنای امامت و ولایت ۲۹
- ۱-۲-۵. شئون امامت ۳۰

- ۳۲-۱-۲-۶. استفاده از مبانی راهنما شناسی در سیره تبلیغی و اخلاق تبلیغ امام صادق علیه السلام.....
- ۳۳-۱-۳. جهان شناسی.....
- ۳۵-۱-۳-۱. هدفمند بودن انسان و جهان.....
- ۳۵-۱-۳-۱-۲. نفی بطلان حکمت خلقت.....
- ۳۶-۱-۳-۱-۲. استفاده از مبانی جهان شناسی در سیره تبلیغی و اخلاق تبلیغ امام صادق علیه السلام.....
- ۳۷-۱-۴. انسان شناسی (خودشناسی).....
- ۳۷-۱-۴-۱. مراتب وجودی انسان.....
- ۳۷-۱-۴-۲. هدف خلقت انسان.....
- ۴۱۹-۱-۴-۳. استفاده از مبانی انسان شناسی در سیره تبلیغی و اخلاق تبلیغ امام صادق علیه السلام.....
- ۴۲-۱-۵. معاد شناسی.....
- ۴۳-۱-۵-۱. تجسم اعمال.....
- ۴۶-۱-۵-۲. استفاده از مبانی معاد شناسی از سیره تبلیغی و اخلاق تبلیغ امام صادق علیه السلام.....
- ۴۷-۲-۲. فصل دوم: اصول اخلاقی تبلیغ در سیره و سخن امام صادق علیه السلام.....
- ۴۸-۱-۲-۲. احترام و تکریم.....
- ۵۱-۲-۲. تغافل و نادیده گرفتن.....
- ۵۳-۲-۳. رحمت و محبت در تبلیغ.....
- ۵۸-۲-۴. گذشت و مدارا در تبلیغ.....
- ۵۹-۲-۵. آراستگی ظاهر (نظم و نظافت).....
- ۶۱-۲-۶. خوش رویی.....
- ۶۲-۲-۷. صبر و پایداری.....
- ۶۴-۲-۷-۱. سعه صدر در تبلیغ.....
- ۶۶-۲-۸. اصل تناسب تبلیغ با فهم مخاطب.....
- ۶۸-۲-۹. اصل تقیه و کتمان سر.....

- ۶۹..... ۲-۹-۱. سیره تبلیغی امام صادق علیه السلام در تقیه
- ۷۰..... ۲-۲-۱۰. اعتدال در تبلیغ
- ۷۱..... ۲-۲-۱۱. شجاعت در تبلیغ
- ۷۳..... ۲-۲-۱۲. ادای امانت
- ۳. بخش سوم: اخلاق در روش‌های تبلیغی امام صادق علیه السلام و برخورد ایشان با اقشار اجتماعی و فرهنگی**
- ۷۴.....
- ۳-۱-۱. فصل اول: شیوه‌ها و روش‌های تبلیغی امام صادق علیه السلام
- ۳-۱-۱-۱. معنی شیوه و متد یا روش
- ۳-۱-۲. اخلاق تبلیغ در روش‌های تبلیغی دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام
- ۳-۱-۳. اخلاق تبلیغ در روش‌های تبلیغی امام صادق علیه السلام مبتنی بر دیدگاه قرآن
- ۳-۱-۳-۱. شیوه احتجاج
- ۳-۱-۳-۲. شیوه موعظه حسنه
- ۳-۱-۳-۳. شیوه جدال احسن
- ۳-۱-۴. شیوه‌های تبلیغ گفتاری در سیره و سخن امام صادق علیه السلام
- ۳-۱-۴-۱. شیوه پرسش و پاسخ
- ۳-۱-۴-۲. شیوه مناظره و گفتگو
- ۳-۱-۴-۳. شیوه آموزش
- ۳-۱-۴-۴. شیوه قصه و داستان
- ۳-۱-۴-۵. استفاده از عبرت‌های تاریخی
- ۳-۱-۴-۶. شیوه تمثیل
- ۳-۱-۵. شیوه توجه به نکات هیجانی - احساسی
- ۳-۱-۵-۱. شیوه استفاده از تعبیرات و لحن عاطفی
- ۳-۱-۵-۲. شیوه تشویق

- ۱-۲-۵-۱-۳ سیره اخلاقی امام صادق علیه السلام در تشویق ۱۰۶
- ۳-۵-۱-۳ شیوه تنبیه ۱۰۶
- ۶-۱-۳ ابزارهای ویژه تبلیغ در سیره و سخن امام صادق علیه السلام ۱۰۷
- ۱-۶-۱-۳ تبلیغ با قلم و نگارش ۱۰۷
- ۱-۱-۶-۱-۳ شیوه اخلاقی امام صادق علیه السلام در تبلیغ نوشتاری ۱۰۸
- ۲-۶-۱-۳ شیوه شعر ۱۰۸
- ۳-۶-۱-۳ شیوه تشکیلاتی ۱۱۰
- ۴-۶-۱-۳ استفاده مناسب از فرصت های تبلیغی ۱۱۱
- ۵-۶-۱-۳ تبلیغ دین از راه عمل ۱۱۳
- ۲-۳ فصل دوم: اخلاق تبلیغی امام صادق علیه السلام در برخورد با اقشار مختلف فرهنگی و اجتماعی. ۱۱۷
- ۱-۲-۳ مقدمه ۱۱۷
- ۱-۱-۲-۳ سیره اخلاقی و تبلیغی امام صادق علیه السلام با جوانان ۱۱۸
- ۲-۱-۲-۳ برخورد اخلاقی امام صادق علیه السلام با شاگردان واصحاب ۱۲۱
- ۳-۱-۲-۳ سیره اخلاقی و تبلیغی امام صادق علیه السلام با خویشان ۱۲۷
- ۴-۱-۲-۳ برخورد اخلاقی و تبلیغی با زنان و فرزندان در سیره امام صادق علیه السلام ۱۲۹
- ۵-۱-۲-۳ سیره اخلاقی و تبلیغی امام صادق علیه السلام با غلامان و زیر دستان ۱۳۱
- ۶-۱-۲-۳ برخورد تبلیغی امام صادق علیه السلام با تجار و بازرگانان ۱۳۳
- ۷-۱-۲-۳ سیره اخلاقی و تبلیغی امام صادق علیه السلام برخورد با حاکمان (موافق) ۱۳۵
- ۸-۱-۲-۳ سیره اخلاقی و تبلیغی امام صادق علیه السلام با (مخالف) ۱۳۸
- ۹-۱-۲-۳ اخلاق تبلیغی امام صادق علیه السلام با جریان های انحرافی ۱۴۲
- ۱۰-۱-۲-۳ اخلاق تبلیغی امام صادق علیه السلام با اهل سنت و سایر ادیان ۱۴۹
- خلاصه ۱۵۲
- نتیجه گیری ۱۵۲۳

۱۵۵	کاستی های تحقیق .....
۱۵۶	پیشنهادها .....
۱۵۷	منابع و مآخذ .....
۱۶۶	نمایه.....

پیشگفتار

از آنجا که هدف از بعثت انبیاء، رسانیدن پیام الهی به جامعه بشری و سوق دادن آن‌ها به اوج کمالات والای اخلاقی و رسیدن به اخلاق الهیه است. قرآن کریم در سوره مائده، (آیه ۹۲) می‌فرماید: «و ما علی الرسول الا البلاغ المبین؛ رسول تنها وظیفه دارد تا پیام‌ها را به صورت روشن بازگو کند.»

انسان در این جهان مادی همان‌طور که به رشد جسمی احتیاج دارد، بیش از آن محتاج دستورالعمل‌هایی برای کسب تعالی و کرامات انسانی است.

شیوه‌های تبلیغی و اخلاقی معصومین علیهم‌السلام چه در گفتار و کردار، رفتار و نوشتار و... اخلاق و قواعد عام اخلاقی برخوردار بوده است. و سیره و سخن امام صادق علیه‌السلام هم در بردارنده نکات اخلاقی و گنجینه‌های عظیمی از گفتارها و رفتارهای الهی است.

لذا پژوهش حاضر با تکیه بر سیره و سخن امام صادق علیه‌السلام در پی رصد اخلاق در تبلیغ است و پرسش اساسی این است که مبانی و اصول و شیوه‌های اخلاق تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه‌السلام چه بوده است؟

بنابراین پژوهش پیش‌رو در چند بخش به این مسئله پرداخته است.

بخش اول: در بحث کلیات به مفهوم شناسی پرداخته شده و تک‌تک مفاهیم اساسی نظیر اخلاق، تبلیغ، اخلاق تبلیغ، دین و سیره بررسی و بیان شده است. و به جایگاه و اهمیت اخلاق تبلیغ و برخی دیگر از کلیات به عنوان در آمدی بر بحث پرداخته شده است. در بخش دوم در طی دو فصل به مبانی اخلاق نظیر توحید شناسی، انسان شناسی، جهان شناسی، راهنما شناسی، و معاد شناسی، و همچنین به بیان برخی از اصول اخلاقی مهم در تبلیغ که عبارتند از: اصل تکریم، اصل تناسب، اصل اعتدال، شجاعت، امانت داری و... پرداخته شده است.

در بخش سوم نیز در دو فصل که در فصل اول به شیوه‌های تبلیغی نظیر حکمت، جدال احسن، موعظه، مناظره و... پرداخته شده و در فصل دوم اخلاق تبلیغ امام صادق علیه‌السلام با اشرار اجتماعی و فرهنگی به گفت و گو پرداخته است. و در پایان نتیجه‌گیری و پیشنهادات آمده است.

امید است که این پژوهش مورد استفاده مبلغین و کسانی که به هر نحوی در امر دین به فعالیت مشغول هستند، استفاده شود و ما را در اصلاح و یادآوری کاستی‌های آن یاری نمایند.

۱. بخش اول: کلیات و مفهوم‌شناسی

در این بخش طی سه فصل به بررسی کلیات و مفاهیم و جایگاه تبلیغ می‌پردازیم.

۱-۱. فصل اول: کلیات تحقیق

قبل از ورود به مباحث اصلی پژوهش یک سری بحث‌های کلی که لازمه هر پژوهش می‌باشد مطرح می‌گردد:

۱-۱-۱. تبیین مسئله

تبلیغ دین در سه بخش اعتقادات، اخلاق و احکام از اهمیت ویژه و جایگاه رفیعی برخوردار است و بدون آشنایی با اصول اخلاقی و کار بست آن‌ها نمی‌توان به اهداف تبلیغ دین نائل گردید.

قول و فعل و تقریر معصومین علیهم‌السلام به عنوان یکی از منابع غنی و مهم معرفت دینی می‌تواند منبع الهام بخشی برای آشنایی با اخلاق تبلیغ دین باشد. از آنجا که در سیره و سخن امام صادق علیه‌السلام و میراث به جای مانده از آن گنجینه‌های سرشار و ظرفیت عظیمی وجود دارد که می‌توان با توجه به آن به استنباط مبانی و اصول اخلاقی در روش تبلیغ پرداخت.

در این پایان نامه سعی می‌شود با کاوش در این ظرفیت به شناسایی توصیه‌های امام صادق علیه‌السلام در زمینه اصول اخلاقی مرتبط با تبلیغ و همچنین بررسی سیره و روش عملی تبلیغی ایشان پرداخته شود؛ و در این راستا به ترسیم، سیمای اخلاق تبلیغ دین نائل گردد.

بنابراین برای انجام این امر نخست باید به جست و جو در سیره امام صادق علیه‌السلام پرداخته و به استخراج اصول عام اخلاقی نظیر، حلم، مروت، بزرگواری اخلاقی، تواضع و... مرتبط با حوزه تبلیغ همت گمارد.

از آنجا که در سبک‌ها و گونه‌های خاص تبلیغی، لغزشگاه‌های اخلاقی متفاوتی وجود دارد از این جهت جایگزین مناسبی است. توجه به برخی از اصول اخلاقی، بر جستگی بیشتری پیدا می‌کند، به عنوان مثال در «شیوه جدال» پرهیز از «تحقیر مخاطب» و در شیوه «کار بست برهان» پرهیز از «فریب‌کاری اخلاقی» و «مغالطه» باید بیشتر مورد عنایت قرار گیرد. از سوی دیگر در برخورد با هر قشر و سطح خاصی از مخاطبین تکیه بر برخی از اصول اخلاقی و کار بست برخی لطایف و ظرایف اخلاقی اهمیت بیشتری دارد و به همین جهت در این پایان‌نامه به بررسی اخلاقی سبک‌ها و گونه‌های روشی تبلیغی امام صادق علیه‌السلام برخی از ظرایف اخلاقی در برخوردهای خاص امام علیه‌السلام با اقشار اجتماعی و فرهنگی بیان گردیده است

۱-۲. پیشینه تحقیق

در مورد تبلیغ و روش‌های آن تاکنون پژوهش‌گران به برخی از ابعاد تبلیغ پرداخته‌اند و کتاب‌هایی در زمینه تبلیغ تدوین شده است. با بررسی انجام‌شده به برخی از کتاب‌هایی که در مورد تبلیغ تدوین شده‌اند اشاره می‌شود:

کتاب در آمدی بر روش‌های ائمه علیهم السلام آقای سید علی‌رضا واسعی، محمد شمس‌الدین دیانی که در فصل دوم کتاب به شیوه‌های تبلیغی ائمه علیهم السلام و در فصل سوم به برخی از شیوه‌های مبلغ اشاره شده است.

کتاب شیوه‌های تبلیغی چهارده معصوم علیهم السلام نوشته آقای حسنعلی آقازاده که در آن به برخی از روش‌های مهم تبلیغی معصومین علیهم السلام پرداخته است.

در آمدی بر سیره تبلیغی معصومان علیهم السلام نوشته آقای حسین عبدالحمیدی که در فصل اول به برخی فضایل آن بزرگواران و نقش فضایل در تبلیغ پرداخته و در فصل دوم برخی از روش‌های تبلیغی معصومان علیهم السلام بررسی شده و این کتاب باهدف تدریس تدوین شده است و در تبیین مطالب به حداقل مصادیق اکتفا شده است.

کتاب روش‌های تبلیغ و سخنرانی، احمد صادق اردستانی در ۱۶ فصل تدوین شده که در فصل ۱۲ به برخی از شیوه‌ها و هنرهای سخنرانی پرداخته شده است.

مبانی تبلیغ، محمد حسن زورق، در فصل نهم از این کتاب که در حدود ۱۵ صفحه است، به بیان برخی از اصول و روش‌های تبلیغ در اسلام که مبتنی بر آیات قرآن است، اشاره کرده است.

کتاب روش تبلیغ، رضا علی کرمی که در بخش اول، فصل دوم به برخی از اصول و وظایف مبلغ موفق اشاره می‌کند؛ و در فصل سوم نیز برخی از روش‌های مستقیم و غیر مستقیم در تبلیغ بیان شده است.

جعفر بچاری در کتاب تبلیغ در فصل پنجم به برخی از روش‌ها و هنرهای تبلیغ پرداخته است و در فصل هفتم به برخی ویژگی‌های مبلغ از نگاه کتاب و سنت به صورت گذرا اشاره شده است.

حسین شرفی در کتاب تبلیغ دینی شاخصه‌ها و بایسته‌ها، در شروع کتاب به برخی از ویژگی‌های اخلاق فردی و نکته‌ها و بایسته‌هایی در باب تبلیغ دینی اشاره می‌کند؛ و در باب علم اخلاق و مبانی

آن به صورت گذرا می‌گوید حجم گسترده‌ای از محتوای معارف دینی، مسائل اخلاقی و تربیتی را تشکیل می‌دهد که مبلغ در مقام مطالعه و عمل باید این معارف را منتقل کند. و در بخش آخر کتاب به

اخلاق گفت و گو در تعامل فکری و در تبلیغ چهره به چهره بحث می‌کند و به برخی از آیات و روایات در این زمینه اشاره می‌کند.

اخلاق تبلیغی نصرت الله جمالی، که در بخش اول به روش تبلیغ پیامبر اکرم و ائمه اطهار علیهم السلام پرداخته است و در بخش سوم به روش جذب مخاطبان با ویژگی هایی همچون مهربانی، خوش برخوردی، دلسوزی و نرم خویی و... اشاره شده است.

شهید مطهری در کتاب تبلیغ و مبلغ در بخش اول، فصل هفتم و هشتم را به برخی از مبانی و اصول تبلیغ اسلامی اختصاص داده و در فصل یازدهم به برخی از روش های تبلیغ اشاره دارد. در بخش دوم، فصل سوم به برخی از اخلاقیات مبلغ دینی اشاره می نماید.

علی اکبر بابازاده در کتاب شیوه های تعلیم و تبلیغ در بخش چهارم به برخی از شرایط و خصوصیات تبلیغ اشاره می کند و در بخش پنجم به برخی از روش های مناسب تبلیغ پرداخته شده است.

محسن محمدی در کتاب ره توشه مبلغ در فصل پنجم به برخی از اصول ارتباطی - تبلیغی مبلغ در حج و توجه به ارتباط غیر کلامی و ساماندهی آن اشاره دارد و در فصل ششم به برخی از روش های غیر مستقیم در تبلیغ و جایگاه آن ها در تبلیغ پرداخته شده است.

پایان نامه ای در مقطع کارشناسی ارشد، با عنوان سیره تبلیغی امام صادق علیه السلام، توسط محمدرضا ابوبی مهریزی در دانشگاه امام صادق علیه السلام در تاریخ مرداد ۱۳۸۷ تدوین شده است. همان طور که در این پژوهش اشاره شده است هدف از آن تبیین سیره امام صادق علیه السلام در تبلیغ اندیشه های خویش با توجه به اوضاع سیاسی و اجتماعی و فرهنگی که در زمان ایشان رخ داده، پرداخته شده است. و به جنبه های اخلاقی در تبلیغ چندان توجه نشده است.

در این میان با بررسی های انجام شده کتاب یا پژوهش مستقلی با این عنوان نقش اخلاق تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام کار نشده است.

۱-۱-۳. پرسش های تحقیق

سؤال اصلی

اخلاق تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام چه بوده است؟

سؤالات فرعی

۱- مبانی و اصول اخلاقی تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام چه بوده است؟

۲- شیوه های اخلاقی امام صادق علیه السلام در اخلاق تبلیغ چه بوده است؟

۳- اخلاق تبلیغی امام صادق علیه السلام با اقشار فرهنگی و اجتماعی چه بوده است؟

۱-۱-۴. فرضیه های تحقیق

فرضیه اصلی

اخلاق تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام در همه گونه‌های آن (اعم از خطابه و عظ و مناظره) مطابق با اخلاق قرآن و مبتنی به رعایت قواعد عام اخلاقی و ظرایف اخلاقی مربوط به روانشناسی تبلیغ بوده و به تعبیری اخلاق امام علیه السلام در تبلیغ دین براساس اصول و قواعد اخلاقی متخذ از دین همراه بوده است

فرضیه‌های فرعی

۱-۴-۱-۱. خدا شناسی، جهان شناسی، راهنما شناسی و معاد شناسی از اصلی ترین مبانی اخلاق تبلیغ صادقی می باشد؛ و اصول اخلاقی نظیر حلم، مروت، معاشرت نیکو، تکریم، تناسب و... در سیره و سخنان امام صادق علیه السلام و سیره عملی اصحاب ایشان از مهم ترین اصول اخلاقی در این راستا محسوب می شود.

۱-۴-۱-۲. بررسی اخلاقی سبک‌ها و نمونه‌های گوناگون شیوه‌های تبلیغی امام صادق علیه السلام و همچنین نوع مواجهه تبلیغی ایشان با اقشار متفاوت نشان می‌دهد که ایشان در شیوه‌ها و شرایط مختلف، اصول و قواعد اخلاقی ویژه‌ای را متناسب با وضعیت و شرایط حاکم و سطح مخاطب مورد توجه و تأکید بیشتر قرار می‌دادند.

۱-۴-۱-۳. اخلاق تبلیغی امام صادق علیه السلام نشان می‌دهد که ایشان در برخورد با اقشار مختلف شاگردان، حاکمان مخالفان و معاندان، اصحاب خاص و زنان و کودکان و... متناسب با مقتضای شرایط و افراد به تبلیغ می‌پرداختند.

۱-۱-۵. اهداف تحقیق

۱-۵-۱-۱. این تحقیق به بررسی مسأله تبلیغ دین با رویکرد اخلاقی در سیره و سخن امام صادق علیه السلام می‌پردازد. اهداف اصلی آن عبارت است از: توجه دادن مبلغان دینی به تأثیرگذاری رعایت اخلاق در میزان کارایی تبلیغ دینی.

۱-۵-۱-۲. ارائه راه‌حلی برای پیشبرد اهداف تبلیغی و شناساندن الگوهای تبلیغ.

۱-۵-۱-۳. شناسایی اخلاق عملی امام صادق علیه السلام در سیره تبلیغی و شناسایی سخنان ایشان در سیره تبلیغی، زمینه سازی کار بست اخلاق تبلیغ امام صادق علیه السلام به منظور افزایش کارآمدی.

هدف اصلی نقش اخلاق تبلیغ دین در سیره و سخن امام صادق علیه السلام است که با تکیه به قول، فعل و تقریر امام علیه السلام پرداخته می‌شود.

۱-۱-۶. روش کار

۱-۶-۱-۱. نوع روش تحقیق

تحقیق مسأله محور است نه موضوع محور و از نظری در رده تحقیقات توسعه‌ای و از نظری دیگر تحقیقی نظری است.

۱-۱-۶-۲. روش گردآوری اطلاعات:

کتابخانه‌ای، فیش برداری از مطالعات کتابخانه‌ای اعم از کتاب و مقالات گوناگون.

۱-۱-۶-۳. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:

پس از استقراء سخن و سیره امام صادق علیه السلام و اصطیاد مستندات که با تحلیل آن عملکردهای اخلاقی ایشان در روش تبلیغ شناسایی شد.

با دسته‌بندی و تحلیل و قیاس‌های منطقی و استنباط اشارت‌ها و دلالت‌های قول و فعل و تقریر امام صادق علیه السلام به استنتاجاتی در زمینه ترسیم سیمای اخلاق تبلیغ در روش امام صادق علیه السلام دست یافتیم. در این پژوهش نخست براساس تحلیل مفهوم اخلاق تبلیغ دین، مبانی و اصول تبلیغی، و شیوه‌های اخلاق تبلیغ در سیره و سخن امام صادق علیه السلام و برخورد ایشان با اقشار مختلف مردم پرداخته می‌شود.

۱-۱-۷. اهمیت و ضرورت تحقیق

در تفکر اسلامی تبلیغ به عنوان وظیفه پیامبر صلی الله علیه و آله یاد شده و خداوند در قرآن کریم در سوره نور آیه ۵۴ می‌فرماید: (ما علی الرسول الا البلاغ) (المبین) در عصر کنونی جایگاه تبلیغ به گونه‌ای اهمیت دارد که در همه ساحت‌ها هم در فروش کالاهای مادی و هم در مقام عرضه یافته‌های علمی و معنوی در بازار عرضه و تقاضا کسی که از قدرت تبلیغی بیشتری برخوردار است بهتر می‌تواند پیام و فرهنگ یا کالای خود را عرضه نماید.

ضرورت اخلاق در تبلیغ تا حدی است که می‌توان مدعی شد که اگر کسی در تبلیغ دین، اخلاق را رعایت نکند به هدف تبلیغی خود نائل نمی‌آید زیرا هدف بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله به تعبیر فرمایش ایشان تمام نمودن مکارم اخلاقی بوده است «انی بعثت لأتمم مکارم الاخلاق؛^۱ من مبعوث به رسالت شدم تا سطح اخلاق را بالا ببرم.»

از آنجا که در دنیای کنونی هجوم تفکرات گوناگون از یک سو و ترفندهای گوناگون و مؤثر تبلیغاتی از سوی دیگر و نیز استفاده از ابزار و امکانات ارتباطی از سویی دیگر، گاه بشر را از اندیشیدن و انتخاب راه صحیح باز می‌دارد. در اینجا مبلغین دینی تنها با ابزار کار آمد و مؤثر می‌توانند این تبلیغات را خنثی و کم اثر کنند و چنین سلاحی با ورود به سیره معصومین (علیهم السلام) و کار بست روش‌های تأثیر گذار آن‌ها حاصل می‌شود.

۱. محمد بن حسن، دیلمی، *ارشاد القلوب*، ترجمه: هدایت الله مسترحمی، ج ۱، ص ۱۷۴.

۲-۱. فصل دوم: مفهوم شناسی موضوع

مفاهیم پایه: برای بررسی مفهوم اخلاق تبلیغ در سیره امام صادق علیه السلام نخست باید مؤلفه‌های مفهومی این موضوع را تبیین نماییم. این مؤلفه‌های مفهومی، مفاهیم پایه تحقیق حاضر نیز محسوب می‌شوند که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود.

۱-۲-۱. بررسی مفهوم اخلاق:

۱-۱-۲-۱. مفهوم لغوی اخلاق

اخلاق جمع «خُلُق» یا «خُلُق» به معنای طبیعت و سرشت است، واژه «خُلُق» یا «خُلُق» برای سرشت، سیرت و اوصاف باطنی انسان به کار می‌رود. در مقابل واژه «خُلُق» برای صورت و اوصاف ظاهری به کار می‌رود.^۱

و در قاموس «خُلُق» را به معنی عادت طبع مروت و دین است^۲

طریحی لغت دان معروف اسلامی در تعریف لغوی «خُلُق» می‌نویسد:

«الخُلُق کیفیت نفسانیة تصدر عنها الأفعال بسهولة»: «خُلُق» یک صنعت روحی است که با وجود آن آدمی کارهای مقتضای آن را به آسانی و بدون آنکه بر خود فشار بیاورد انجام می‌دهد.^۳

۱-۲-۱-۲. مفهوم اصطلاحی اخلاق

اخلاق در اصطلاح عبارت است از: «صفات نفسانی و اخلاق نیکو به ملکاتی گفته می‌شود که منشأ صدور اعمالی گردد که از نظر شرع و عقل شایسته و پسندیده باشد. اخلاق سوء نیز عبارت از: یک سلسله ملکاتی که اعمال زشت و افعال ناپسند از آن سرچشمه بگیرد».^۴

و نیز علامه طباطبایی رحمته الله در المیزان از «خُلُق» به عنوان ملکه یاد کرده و گفته‌اند:

«خُلُق ملکه راسخه در دل است و کسی که دارای چنین ملکه ای است عملی منافی با آن انجام نمی‌دهد».^۵

۱. محمد بن مکرم، ابن منظور، *لسان العرب*، ج ۴، ص ۲۹۷. و حسین بن محمد راغب اصفهانی، *مفردات الفاظ القرآن*، ص ۲۹۶-۲۹۷.

۲. علی اکبر، قریشی، *قاموس قرآن*، ج ۲، ص ۲۹۳.

۳. فخر الدین، طریحی، *مجمع البحرین*، ج ۵، ص ۱۵۷.

۴. نصیرالدین طوسی، اخلاق ناصری، ص ۱۰۱.

۵. محمد حسین، طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، مترجم: محمد باقر موسوی همدانی، ج ۲۰، ص ۲۰۴.